

Макар Чудра.

Оповіданє Максима Горького.

З моря віяв зимний вохкий вітер, розносячи по степу смутну мельодию плеску, набігаючих на беріг хвиль і шелесту надбережних кущів. Зрідка його пориви приносили з собою змерзле, зморщене, жовте листє і кидали його у вогнище роздуваючи полум'я. Тоді окружаюча нас імла осінньої ночі якось здригалась і полохливо відсуваючись відкривала на хвилину ліворуч безкрайї степ, праворуч безкрає море, а просто мене здоровенну постать Макара Чудри, старого Цигана, що стеріг коней свого табору, який був від нас на пятьдесят кроків. Не звертаючи жадної уваги на те, що зимний вітер розхристав його бронзові, волохаті груди, на-пів лежав він у мальовничій поставі, лицем до мене; методично пошуктував здоровенну люльку, випускав ротом і носом клуби диму і нерухомо вліпивши очі кудись понад мою головою у мовчазливу степову темряву, балакав зо мною не вгаваючи й не роблячи жадного руху, щоб захистити себе від гострих ударів вітру.

— Так ти ходиш? Се добре! Добру долю обрав ти собі, соколе. Так і треба: ходи та дивись. Надивиш ся — лягай та й умирай, та й годї! Життя? иньші люде? — продовжав він скептично вислухавши мою відмову на його „так і треба“. — А тобі що до того? Хиба ти сам не життя? А иньші люде й живуть без тебе й проживуть без тебе! Хиба ти думаєш, що ти комусь потрібний? Ти-ж не хлїб і не кий, то й не треба тебе нікому.

— Вчитись та вчити? — кажеш ти. — А ти можеш навчитись, як зробити людей щасливими? Ні, не можеш! Посивїй попереду та тоді й кажи, чого треба вчити, що треба вчити. Усяке

знає, чого йому треба. Які розумніші, то ті й беруть, що є; які дурніші — не одержують нічого. Так усяке само й учить ся.

— Чудні твої люде: зібрались у купу та й дивлять ся одно на одного, а місця на сьвітї он скільки! — І він широким рухом показав на степ. — І все працюють. На віщо? для кого? Ніхто не знає. Дивиш ся, як чоловік оре, та й думаєш: ось він у купі з потом по краплі вилле у землю свою силу, а потім і сам ляже в неї і зогниє в ній. І нічого не лишить ся після нього. Не бачить він нічого з своєї ниви і вмирає, як і родив ся, дурнем. Чи на теж він родив ся, щоб покопати землі та й умерти, не встигши навіть собі самому викопати могилу? Чи знайома йому воля? Зрозумілий йому степовий простір? Розмова хвиль морських чи веселить його серце? Еге-ж! Раб він від роду, раб ціле житє, та й усе тут. Що може він зробити з собою? Хиба що вдавитись, як трохи порозумнішає. А я, ось дивись, за 58 років стільки бачив, що як би се все списати на папір, то й у тисячу таких саков, як у тебе, не вложити-б. А ну лиш скажи, у яких я країнах не бував? І не скажеш! Ти й не знаєш тих країн, де я бував. Оттак треба жити! Іди ти та й іди, та й усе тобі. Не стій подовгу на одному місці. Ось, як день та ніч вічно бігають, гаяючись один за одним кругом сьвіта, так і ти бігай від думок про житє, щоб не розлюбити його. А задумаєш ся — розлюбиш. Се завжди так буває. Се й мені було. Еге-ж, було, соколе! Сидів я в тюрмі в Галичині... Для чого живу я на сьвітї? — подумав я якось з нуди. Нудно в тюрмі, соколе, ой як нудно! Й узяла мене нудьга за серце, як подивив ся я на поле; взяла й стисла його, мов кліщами. Хто скаже, для чого він живе? Ніхто не скаже, соколе! І питати себе про се не треба. Живи, та й годі! І ходи собі й дивись кругом себе, ось і нудьга ніколи не нападе. Я тоді трохи на шнурі не повісив ся. Ось як! Еге-ж!

— Розмовляв я якось з одним чоловіком. Строгий чоловік; з ваших, з руських. „Треба — каже він — не так жити, як сам хочеш, а так, як у сьвятому Письмі сказано. Богови кори ся, то він і дасть тобі все, чого в нього попрохаш“. А сам він увесь у дірках, обшарпаний. Я й сказав йому, щоб він собі нової одежі попрохав у Бога. Розгнівав ся він на мене та й прогнав налявши. А перше був казав, що треба людям вибачати й любити їх. Ну, то й пробачив би мені, коли вже моя річ образила в'гомосця. Теж учитель! Учать вони мене менше їсти, а самі їдять по десять

раз на добу. — Макар плюнув у вогнище і замовк, набиваючи знову люльку. Вітер вив щось тихо та жалісно. В темноті іржали коні. А з табору плила ніжна й палка пісня. Се співала красуня Нонка, донька Макарова. Я знав її голос гарний, грудний, що завжди брелів якось чудно: незадовольнено і виможливо, хоч співала вона пісні, хоч казала „добридень“. Її смугляве, матове обличчя було горде, мов у цариці, а карі очі світилися свідомістю своєї сили і невідбійності своєї краси й погордою до всього чисто, що не є вона сама. Макар подав мені люльку.

— Кури! А що, гарно співа дівча? То-то й воно! Хотів би ти, щоб тебе така полюбила? Ні! Добре! Так воно й треба. Не вірь дівчатам і тримайся від них оддаль. Дівці цілуватись приємнійш, ніж мені люльки курити. А поцілував ти її, й умерла воля в твоєму серці. Привяже вона тебе до себе чимсь таким, що й не видко того, а порвати не сила. І віддаси ти їй цілу свою душу. Сама решта лишиться тобі. Певне так! Стережись дівчат. Завжди брешуть гадюки. „Люблю — каже — над усе на світі!“ А вштрикни ти її шпилькою, то вона твоє серце розшматує. Знаю я! Еге-ж! ще й скільки знаю! Чи хочеш, соколе, розкажу тобі одну билицю? Не забувай її! Не забудеш — до віку будеш вільною пташкою!...

Був собі на світі Зобар, молодий Циган, — Лойко Зобар. Уся Угорщина, Чехія й Славонія, та й усе круг моря знало його. Удалий був юнак! Не було по тих країнах жадного села, де-б який десяток-два мешканців не запряглись убити Лойка. А він собі живе. А вже як сподобається йому який кінь, то вже хоч цілий полк москалів постав стерегти його, Зобар таки гарцювати-ме на ньому. Еге-ж! Хиба він кого бояв ся? Та нехай би до нього прийшов сам сатана з усім своїм почтом, так він, коли-б не пошпурив у нього ножом, то напевне добре налаяв би. А вже щоб чортам не дав по морді, то не він би й був. По всіх таборах знали його, або хоч чули про нього. Любив він тільки коней, а більш нічого. Та й то не на довго: поїздить було та й продасть, а гроші бери хто хоч. Не було в нього нічого заповітного. Треба тобі його серця — він сам би його вирвав із грудей своїх і віддав тобі, аби тобі від того гарно було. Оттакий був він, соколе! Кочував якось наш табір у Буковині — се мабуть тому років із десять. Одного разу — се було, памятаю, весняної ночі — сидимо ми: я, Данило москаль, що воював у купі

з Кошутом, та Нур старий, і всі иньші, й Радда, Данилова донька.

Ти знаєш мою Нонку? Цариця-дівка! Ну, а Радду не можна до неї рівняти: багато чести моїй Нонці. Про неї, про сю Радду, словами й не скажеш нічого. Про красу її можна-б було на скрипці виграти, та й то лиш тому, хто-б сю скрипку як душу свою знав. Багато посушила вона сердець молодецьких, ой багато. У Моравії один маґнат старий, чубатий, побачив її й остовпів. Сидить на коневі, дивить ся, а сам тремтить, мов від пропасниці. Гарний був він, мов чорт у сьвято: жупан золотом шитий, при боці шабля як блискавка сяє, як тільки кінь рушить ся... уся шабля осипана дорогим камінням. А шапка блакитна, оксамитова, мов той шматок неба. Важний був господарь. Дививсь він, дививсь, та й каже Радді: „Гей, поцілуй, гаган грошей дам!“ А та тільки одвернулася, та й годі. „Пробач — каже — як що образив! — зразу зменшивши пихи промовив старий маґнат і кинув до ніг її гаган — здоровий гаган, брате! А вона його мов ненавмисно пхнула ногою в болото, та й годі! „Ох, дівчино! — охнув він, ударив коня канчуком — тільки курява встала. А другого дня знов з'явив ся. „Хто її батько?“ луна по табору. Вийшов Данило. „Продай дочку! Що хоч бери!“ А Данило й каже йому: „Се, пане, тільки пани продають усе чисто — від свиней своїх аж до свого сумління, а я воював у купі з Кошутом і не торгую нічим“. Той аж варевів, та до шаблі. Але хтось із наших сунув у вухо коневі запаленого труту, та й кінь поніс молодця. А ми знялись та й пішли. Ідемо ми день, ідемо два, коли дивимось — догнав. „Гей, ви, — каже. — Перед Богом і вами чиста душа моя: віддайте мені дівчину за жінку. Все добро розділю з вами; а багатий я дуже“. Аж горить увесь і як тирса від вітру на сідлі хитається. Задумались ми. „А-ну, дочко, кажи ти“, — сказав собі в вус Данило. — „Як би орлиця волею до ворона в кубло пішла, чим би-ж вона стала?“ — питає Радда. Зареготав ся Данило і ми за ним. „Добре, дочко! Чув, господарю? Не йде діло! Шукай собі голубок схильніших!“ Та й пішли ми собі. А той господарь шапку об землю та й подавсь, подавсь, аж земля дрижить.

Оттака то була Радда, соколе. Еге! Так отсе сидимо ми якось у ночі і чуємо, розлягається по степу музика. Гарна музика: кров від неї по жилах грає, і кличе вона, вабить кудись душу. Усім нам від тієї музики забажалось чогось такого, після чого-б

уже й жити не треба, або як жити, то жити-б царями над усім світом — ось яка музика, соколе! А вона все ближить ся. Ось із темряви вирізав ся кінь, а на ньому чоловік сидить і грає під'їзджаючи до нас. Спинив ся біля вогнища, перестав грати і дивить ся на нас усміхаючись. „Е, та се ти, Зобаре!“ — крикнув йому Данило радісно. Так ось то він, Лойко Зобар. Вуси лягли аж на плечі і перевились із кучерями, чорними як ніч. Очи як зорі ясні ясні, горять. А усмішка — справжнє сонце, їй Богу! Немов його з одного з конем шматка заліза викувано. Стоїть, увесь мов кровю облитий, освічений полумем вогнища, і усміхається. Еге-ж! Побий мене, Боже, коли я його не полюбив уже, як себе, заким він мені слово сказав, або звернув навіть увагу, що й я живу на світі. От, соколе, які люди на білому світі бувають. Гляне він тобі в вічі і полонить твою душу. І не сором тобі, ба ще й гордо се для тебе. З такою людиною і сам відразу поліпшаєш. Мало, дуже мало таких людей. Ну, то й добре, що мало. Будь би багато хорошого на світі, його-б і за хороше не вважали. Так то!

Слухай далі. Радда й каже: „Гарно ти, Лойку, граєш! Хто се тобі скрипку робив таку дзвінку та чуйну?“ А той сьмієть ся: „Сам робив. Та зробив її не з дерева, а з грудей молоді дівчини, що кріпко любив, а струни з її серденька звив. Ще троха не вигралась скрипка, ну, та дарма — вмію я добре смичка в руках держати. Бачиш?“ „Звичайно наш брат дбає, щоб ураз дівці очи затуманити, щоб не запалили вони його серця, ще й самі по ньому журбою затуманились. Оттак і Лойко! Та не на таку наскочив. Радда відвернулася і позіхнувши сказала: „А ще казали, що Зобар розумний та зграбний! От брешуть люди!“ Та й пішла геть. „Е, красуню, та в тебе гострі зуби!“ — блиснув очима Лойко і всів із коня. — „Здорові, брати! Ось і я до вас!“ — „Витаєм гостя, орля!“ — одповів йому Данило. Поздоровкались, побалакали та й полягали спати. Кріпко спали. А в ранці дивимось — у Зобара голова обв'язана. Що се? Та се кінь його сонного копитом ударив. Еге-ге! Зрозуміли ми, який то кінь і всьміхнулись у вус. Усміхнувся й Данило. Щож, хіба-б Лойко не варт Радди? Ну, вже ні: дівка, хоч яка гарна, а душа в неї вузька та мілка; і хоч ти їй цілий пуд золота почепи на ший, а краще того, яка вона є, вона не буде. Та добре! Живем ми та й живем собі на тому місці; і діла наші на ту пору добре

йшли, і Зобар з нами. От був товариш! І мудрий, як старий, і усе знає, і грамоті вміє й руській і угорській. Почне було балакати — вік би його слухав і не спав би. А грав! Побий мене сьвіт, коли хто ще на сьвіті так грав, як Зобар! Проведе було смичком по струнах — і здрігне в тебе серце. Проведе ще раз — і замре воно, слухаючи його пісні. А він грає та всьміхається. І плакати і сьміяти заразом хочеться, слухаючи його. Ось здається, хтось тяжко стогне під смичком, просить помочи і крає тобі як ножем серце. А там — степ небови казку каже, тиху, сумну казку. Плаче дівчина, милого провожаючи... Юнак дівчину до себе у степ викликає. І враз — гей, залунала по степу вільна, жвава пісня, і здається, саме сонце затанцює під ту пісню. От як, соколе. Кожна жила в тобі відчувала ту пісню і ти цілий робився разом її. І як би Лойко крикнув у таку добу: „За ножі, товариші!“ — то пішли-б ми з ножами, на кого-б він звелів. Усе чисто міг він зробити з чоловіком; і всі його любили, і дуже любили. Тільки Радда сама й не дивиться на нього. Та добре, коли-б тільки се, а то ще й глузує з нього. Зачепила вона Зобарове серце, дуже зачепила. Зубами скрегоче Лойко, сіпаючи вуса; очи темніш ночі, а часом у них таке блисне, що за душу страшно стане. Піде було в ночі далеко у степ удалий Зобар і до сьвіту плаче там його скрипка, плаче, ховає Зобарову волю. Ми лежимо та слухаємо та думаємо, що робити? І знаємо, що як два камені котяться собі на зустріч, то не можна між ними ставати — скалічуть. Так воно й ішлося. Раз сидимо ми всі гуртом та балакаємо про свої речі. Скучно стало. Данило й просить Лойка: „Заспівай, Зобаре, пісні, повесели душу!“ Повів той очима на Радду, що недалеко від нього лежала горілиць і дивилась на небо, та й ударив по струнах. Так і заговорила скрипка, немов би й справді серце дівоче.

І заспівав Лойко:

„Гей, гей! кругом широкий степ,
Аж серце веселить.
Аж дух захвачує мені —
Як вітер кінь біжить“.

Повернула голову Радда і подивившись усьміхнулася у вічі співакови. Аж заняв ся він.

„Гей, гей! лети стрілою,
Ти коню! Ніч іде,

Ввесь степ тут вкрила тьма нічна,
 А там сьвіток нас жде.
 Гей, гей! Летім стрічати дня,
 Летімо, коню мій!
 Та стережись — не зачепись
 За місяць золотий“.

Ну, й співав! Ніхто вже так не співає тепер! А Радда й каже, мов ту воду цідить: „Не залітав би ти, Лойку, так високо, бо бува як упадеш, та лицем у калюжу; вуси бува вкаляеш“. Звірем глянув на неї Лойко, але нічого не сказав. Стерпів і співає:

„Гей, гей, бо коли прийде день,
 А ми з тобою спимо,
 То ми-ж, товаришу, тоді
 Від сорому вмеремо“.

— Се пісня! — каже Данило. — Ніколи не чував я такої! Бодай з мене нечистий люльку собі зробив, коли брешу! Старий Нур і плечима здвигає і вусами моргає... Та й усім нам до душі припала Зобарова пісня. Самій Радді не сподобалась.

— Оттак колись комар гудів, орлиний клекіт передражняючи! — промовила вона, мов снігом нас обсипала.

— Чи не хочеш ти, Раддо, батога? — звернув ся до неї Данило. А Зобар кинув об землю шапку, та й каже, ввесь як земля чорний: — Стрівай, Данило! Палкому коневі — сталльні вудила. Віддай мені доньку за жінку!

— От сказав! — усьміхнув ся Данило. — Та візьми, коли можеш та хочеш!

— Добре! — мовив Лойко та й каже Радді: — Ну, дівчино, послухай мене трохи, та не чвань ся. Багато я вашої сестри бачив, еге, багато! Анї одна мого серця не зворушила, як ти. Ой, Раддо, полонила ти мою душу! Ну, щож? що буде, то й буде... Ох, нема такого коня, щоб від себе самого втекти можна... Беру тебе за жінку перед Богом і честю своєю, перед твоїм батьком і сими всіма людьми. Але дивись: волі моїй не переч! Я все таки вільний чоловік і жити-му так, як схочу! І він підійшов до неї, сціпивши зуби і блискаючи очима. Дивимось ми, простяг він їй руку — от, думаєш, і занузда Радда степового коня. Аж дивимось — майнув він руками та й упав горілиць до долу. Що за диво? Ніби кулею вдарило хлопця у серце. А се Радда захвиснула йому батіг круг ніг та й сіпнула до себе — ось тому й упав Лойко.

І знов уже лежить дівка нерухомо та всьміхаєть ся мовчки. Дивимось ми, що воно буде! А Лойко сидить на землі та стиснув голову руками, мов боїть ся, що вона йому розірветь ся. А далі устав тихо, та й пішов у степ не дивлячись ні на кого. Нур шепнув мені: „Дивись за ним!“ І поповз я за Зобаром по степу в нічній тьмі. Так то, соколе!

Макар вибив із люльки попіл і знов почав її накладати. Я дуже закутав ся у свиту й лежачи дививсь на його старе обличчя, чорне від вітру й смаги. Він суворо та строго хитав головою та щось собі шептав. Густі сиві вуси його ворухились, а вітер маяв його волосем. Він був схожий на старого дуба, спаленого блискавкою, але ще міцного й гордого своєю силою. Море як і перше шепталось із берегом і вітер як і перше розносив по степу його шепіт. Нонка вже не співала. Хмари, що вкрили небо, зробили осінню ніч іще темнішою й страшнішою.

— Ледве йшов Лойко, похиливши голову і спустивши безсило руки. Прийшов у балку до струмня, сів на камінь і охнув. Так охнув, що в мене з жалощів серце кровю облилось. Але не підійшов я до нього. Словом горю не допоможеш — правдаж? Сидить він годину, сидить другу третю; сидить, не ворухнеть ся. І я лежу недалечко. Ніч ясна, місяць облив увесь степ мов сріблом і далеко все видко. Коли дивлюсь — від табору швидко йде Радда. Весело мені стало. Ех, славно! думаю, уда́ла дівчина Радда! Ось вона підійшла до нього, а він і не чує. Положила йому руку на плече... здрігнувсь Лойко, розвів руки й підвів голову... Та як схопить ся, та за ніж. От, думаю, варіже дівку. І хотів уже гукнути до табору та підбігти до них, коли чую: „Покинь! голову провалю!“ Дивлюсь — у Радди в руці пістоль і цілить вона у лоб Зобарові. От сатана дівка! А ну, думаю, тепер вони зрівнялись силою, щож далі буде? „Слухай, Зобаре,“ — засунувши пістоль за пояс каже Радда. „Я не вбити тебе прийшла, а щоб погодитись із тобою. Кинь ножа!“ Той кинув і хмуро дивить ся їй у вічі. Дивно було, брате: стоять двоє людей і звірем дивлять ся один на одного. І обоє такі гарні, удалі люде. Дивить ся на них ясний місяць та я, та й годі. „Ну, слухай мене, Лойку: я тебе люблю“, каже Радда. Той тільки плечима рухнув, ніби звязаний по руках і по ногах. „Бачила я молодців, а ти удаліший і кращий їх душею й видом. З них кожен би й вуси собі зголив, — моргни-б я йому оком; усі-б вони до ніг мені упали, забажай я того. Та що з того? Вони й так не дуже

то удалі, а я-б їх усіх обабила. Мало осталося на світі удалих молодців-Циган; мало, Лойку! Ніколи я нікого не любила, Лойку. А тебе люблю. А до того ще люблю я волю. Волю я, Лойку, більше люблю ніж тебе. А без тебе мені не жити, як і тобі без мене. Так ось я й хочу, щоб ти був моїм, моїм душею й тілом. Чуєш?" Той осміхнувся: „Чую. Весело серцю слухати твою річ. Ну, кажи ще!“ — „А ще ось що, Лойку: все одно, як не крутись, а я тебе подужаю, будеш моїм. Так не трать же марно часу. Надалі тебе чекають мої ласки й поцілунки... Кріпко цілувать тебе буду, Лойку! За моїми поцілунками забудеш ти своє удале життя... І жваві пісні твої, що так радують серце молодців Циган, не брентимуть більше по степах: співати меш ти любовні, ніжні пісні мені, твоїй Радді... Так не трать же марно часу — сказала я се; значить, завтра ти покоришся мені, як старшому товаришеви-юнакови. Вклонись мені перед усім табором у ноги і поцілуєш праву руку мою. І тоді я буду твоєю жінкою.“ От чого забажала чортова дівчина! Цього й не чувано ще. Тільки за давніх часів, розказують старі люде, було це у Чорногорців, а у Циган ніколи. Побратимство з дівкою! А ну, соколе, вигдай що небудь чудніше! Цілий рік ламай голову — не вигдаєш. Відскочив Лойко й крикнув на увесь степ, мов рапений у груди. Здрігнулась Радда, та не видала себе. „Ну, так прощай до завтраго. А завтра ти зробиш, що я звеліла тобі. Чуєш, Лойку?“ „Чую, зроблю“, простогнав Зобар і протяг до неї руки. Вона й не глянула на нього. А він захитався, як зломлене бурєю дерево, і впав на землю, ридаючи й сьміючись. Ось як замучила молодця проклята Радда. На силу я його очутив. Ех! Якому нечистому треба, щоб люде горювали? Хто любить слухати, як стогне серце людське, розриваючись від горя? От тобі й думай тут! Повернув ся я до табору й розказав усе старим. Подумали й ухвалили почекати, та подивитись, що з цього буде.

А сталося ось що. Як зібрались ми у вечері коло вогнища, прийшов і Зобар. Збентежений такий. Похудів за ніч страшенно; очі йому запали... Понурив ся та й каже, не зводячи очей. „Ось що, товариші: роздивляв ся сю ніч своє серце, і не знайшов у ньому місця для мого колишнього вільного життя. Запанувала там сама Радда, та й годі. Ось вона, красуня Радда, всьміхається як цариця. Вона свою волю любить більше ніж мене. А я її більш своєї волі люблю. І ухвалив я вклонитись у ноги Радді, як вона звеліла, щоб усі бачили, як краса її покорила удалого Лойку Зобара, що попе-

реду грав ся з дівчатами, як білозорець із качками. Тоді вона стане мою жінкою і ласкатиме й цілуватиме мене так, що й пісень я вам не схочу співати, і волі моєї не пожалкую. Чи так, Раддо?" Звів він очі й сумно подивив ся на неї. Вона мовчки та суворо кивнула головою і показала рукою собі на ноги. А ми дивились і нічого не розуміли. Навіть утекти хотілось, щоб не бачити, як Лойко Зобар уклонить ся в ноги дівці, хоч будь ся дівка й сама Радда. Було якось соромно й смутно й шкода чогось. „Ну!“ крикнула Радда Зобарові. — „Еге, не крап ся, вспієш іще, й обридне...“ зареготав ся він. Мов сталь задзвеніла — так реготав ся. „Так от і все, товариші! Щож лишаєть ся? А лишаєть ся попробувати, чи таке в моєї Радди кріпке серце, як вона показує. Попробую-ж... Простіть мене братці!“ Ех, не встигли ми ще й погадатись, що хоче робити Зобар, а вже Радда лежить на землі, а в грудях подержально стремить кривий Зобарів ніж. Скамяніли ми. А Радда вихопила ніж, кинула геть, та затуливши рану пасмом свого чорного волося, усміхнувшись, сказала голосно та ясно: „Прощай, Лойку, знала я, що ти се зробиш!“ — та й умерла. Зрозумів ти сю дівчину? От яка, побий мене грім, дьявольська дівка була. Еге! „Ех та й уклонюсь же ся тобі у ноги, королево горда!“ — на весь степ гукнув Зобар, кинувсь на землю, припав устами до ніг мертвої й замер. Ми поскидали шапки і стояли мовчки. Що ти скажеш при такій речі, соколе? Так то! Нур був сказав: „Треба-б його звязати.“ Не підняла ся-б рука звязати Лойка Зобара; ні в кого-б не піднялась. І Нур се знав.

Махнув він рукою та й пішов собі геть. А Данило підняв ножа, що Радда відкинула, й довго дивив ся на него, поводячи сивим вусом. На тім ножі ще не закипіла кров Радди, й такий він був кривий та гострий. А там підійшов Данило до Зобара та й устроїв йому ніж у спину як раз проти серця. Таж батьком був Радді старий москаль Данило. „От добре“, обернувшись до Данила ясно промовив Лойко, та й пійшов доганяти Радду. А ми дивимось — лежить Радда, притуливши до грудей руку з пасмом волосся, й дивить ся на небо, а при ногах її розкинувся Зобар. На лице йому впали кучері і не видати було лица його. Стояли ми й думали. Дріжали вуси в старого Данила й нахмурились густі брови його. Він дивив ся на небо і мовчав. А Нур, сивий як орел, ліг лицем до землі та й заплакав так, що ходором заходили його старі плечі.

Та було-ж чого плакати, соколе! Так то! Йдеш ти; ну й іди своїм шляхом; не звертай у бік. Просто й іди. Може й загинеш марно. От і все, соколе!

Макар замовк і сховавши в кисет люльку загорнув на грудех свій жупан. Накрапав дощ. Вітер подужчав і море ревіло глухо та сердито. Один за одним підходили коні до погасаючого вогнища і подивившись на нас здоровенними розумними очима, ставали нерухомо, окружаючи нас цілим колом. „Го-го“, гукнув на них ласкаво Макар і поплескавши долонею по шиї свого улюбленого коня сказав звертаючись до мене: „Час спати.“ Закутав ся з головою в жупан і простягнувшись на землі замовк.

Мені не хотілось спати. Я дивив ся у степову тьму в напрямі моря, і в повітрі перед моїми очима плавала царсько-гарна й пишна постать Радди. Вона притиснула руку з пасмом чорного волосся до рани на грудях і крізь її тонкі, смагляві пальці крапля за краплею котилась кров, падаючи на землю огненно-червоними зірочками. А за нею слідом плів удалий молодець Лойко Зобар. Лице йому закрили густі, чорні кучері і з під них капали дрібні зимні сльози. Дощ ровійшов ся і море співало сумний та урочистий гимн пишній парі гарних Циган Лойкови Зобарови і Радді, доньці старого вояка Данила. А вони обоє крутились у тьмі ночі плавно й мовчки; і ніяк не міг гарний співак Лойко порівнятись із гордою Раддою.

Переклала

Маруся Полтавка,